

magyar tájbeosztásban sem jelent meg. A fejezet végigolvasása ugyanakkor meggyőzőtt a szerzők igazáról, s éppen ezt a részt tartom a kötet legjobban sikerült részének. Bár a magyar főváros három természeti táj találkozásánál terül el, Budapest mégis olyanjellegzetes és önálló mütájjá változott, amelynek sajátosságai már kevéssé tükrözik azokat a természeti tájakat, amelyekre a város ráépült. Mindez elmondható lenne más városokról is, látják be a szerzők, de a méretbeli különbségek és az ország egészére való kisugárzás révén Budapest igazi 'nagytájt', valamennyi más város viszont csak kistájt alkothat. Elképzelhető, hogy mára ez is megváltozott, és azóta a térség más városai is Budapesthez hasonló nagytájjá formálódtak.

Összességében úgy érzem, a kötet figyelemfelhívásnak tekinthető, s a benne foglaltak alapos újragondolására késztetnek, továbbá az éledező magyar politikai földrajznak is újabb lendületet adhat. Az pedig, hogy a Kisebbségkutatás Könyvek sorozatában jelent meg, arra is felhívja a figyelmet, hogy ezen a téren is van lehetőség új kutatási irányok kijelölésére. E kötet tehát csak az első lépést jelentheti, míg a továbbiakat már a mai kor követelményeinek szintjén kell megtenni. Szerencsére úgy tűnik, hogy a kötet újbóli kiadása másutt is érdeklődést keltett; hosszabb cikkben ismerteti pl. a *Magyar Nemzet* 1999. november 1-jei száma is. Tulajdonképpen a kötetről írt recenzióknak tekinthető a könyv előszava is, amelyet szintén Kocsis Károly fogalmazott meg. Remélhető tehát, hogy a kiadvány eléri célját, és a Kárpát-medence földrajzának tanulmányozása végre felválthatja az eddig szinte egyeduralgató államföldrajzi megközelítéseket. A címben feltett kérdésre válaszolva: a földrajzi honismeret magyar szempontból csakis a Kárpát-medence egészére vonatkozhat, ezt kell megvalósítani a tudomány és az oktatás területén is.

Bencsik Péter

Két évszázad nemzeti mitológiája

Lucian Boia, Două Secole de Mitologie Națională, Bukarest: Humanitas, 1999.

Lucian Boia román történész 1944-ben született Bukarestben. Akadémiai pályafutását a Bukaresti Tudományegyetemen kezdi, ahol 1990-ben professzorrá nevezik ki. Főbb kutatási területei az erdélyi románok nemzeti mozgalma és a Habsburg-monarchia népei közötti kapcsolatok; román és egyetemes historiográ-

fia; a történelem elméleti és módszertani problémái; a történelem, a politika és a tudomány mitológiái.

Az utolsó témakörben, 1999-ben megjelent könyvében, a *Két évszázad nemzeti mitológiájában* már túlmegy a román nemzeti mítoszok elemzésén, és egy átfogó képet kíván nyújtani a nemzeti történelem köré szőtt mitológia rendszerről és ennek működési mechanizmusairól. A könyv a nemzet fejlődésének általános modelljét kívánja nyújtani, sajátos szintézist alkotva Ernest Gellner funkcionalizmusa, Anthony Smith etnikai eredetelmélete és Benedict Anderson a nemzetről mint elképzelt kategóriáról szóló elmélete között.

Boia szerint a 18. századtól kezdve az emberiség történelme nagyvonalakban a nemzetek történelmét jelenti. Kialakulása pillanatától kezdve a nemzet meghatározó keretté válik, minden a nemzet keretein belül zajlik, minden embernek tartoznia kell valamely nemzethez. Két évszázados jelenléte ellenére a nemzettel foglalkozó szakirodalomban a mai napig nem találhatjuk meg egy egységesen elfogadott meghatározást a fogalomnak. Számos irányzat, megközelítés, értelmezés létezik, de egyöntetű álláspontra a nemzet mibenlétéről nincs. A célkitűzések szintjén számos hasonlóság van, de a kialakulás menete minden nép esetében sajátos utat követ. A kategóriarendszer, amelyet a nemzetek kialakulásának és fejlődésének tanulmányozására használnak, magában foglal olyan elemeket, mint nyelv, terület, összetartozás tudata, közös történelmi múlt. Viszont ezek az elemek esetről esetre annyira változóak, hogy lehetetlenné teszik egy egységes definíció megfogalmazását.

Lucian Boia sem definíciókkal próbálkozik. E könyve, rövid összefoglalása a nemzeti eszme kialakulásának és történelemformáló befolyásának, kezdve a modernitás megkívánta szükségszerűségétől egy mindent átfogó modern vallás kialakulásáig, egészen napjainkig, amikor úgy tűnik, a nemzet kezd teret veszíteni a szupranacionális struktúrákjavára. A szerző e kétszáz éves folyamatot igyekszik modellbe foglalni, körülírni egy általános működési mechanizmust - nem az egyes nemzetekét, hanem a *nemzetét*. Ez a mechanizmus pedig nem más, mint a nemzeti mitológiák kialakulásának a mechanizmusa. Boianak nem ez az első ilyen témájú könyve. Magyar fordításban is napvilágot látott a román nemzeti mitológiákkal foglalkozó műve, a *Történelem és mítosz a román közjudatban*. Az említett könyvben és a nemrég megjelent *Két évszázad nemzeti mitológiájában* a szerző dekonstruálni szeretné a különböző nemzeti mitológiákat, célja ezeknek a mitológiák létezésére való rávilágítás és működésük elemzése.

Nemzeti történelem nélkül nincs nemzet, mutat rá Boia. A történelem az értelmezések és kombinálások végtelen lehetőségét rejtje magában, és ezt a nemzeti ideológia, pontosabban ennek szövívői kitűnően használták fel a nemzeti eszme megszilárdítása érdekében. A nemzet a modernitás által létrejött új körülményekre

adott válasz, megmaradása azonban nem volt feltétlenül szükségszerű, hanem hinni és akarni kellett a nemzet létét. A nemzeti történelmek azt sugallják, hogy egy adott nemzet minden fontosabb történelmi eseménye a mai formában ismert nemzeti egységek kialakulásának érdekében történt. Mint ahogyan Boia is rámutat, ez némi szkepticizmusra ad okot az egységes Európát illetően. Európának nincs egységes történelme (a nemzeti történelmekhez hasonlóan), nincsenek hősei, mitológiája is csak épp kialakulóban van. Annyi Európa van, mondja a szerző, ahány nemzeti entitás a kontinensen (56. o.). A történelem ilyen formában való értelmezése azonban csak egy a lehetséges értelmezések közül, bár nyilván a legkézenfekvőbb a nemzeti eszme szempontjából. A közös történelmi tudat ugyanolyan mesterséges képződmény, mint a fentebbi értelmezés. A nemzet léte megkívánta az összetartozástudatnak ezt az elemét, tehát kialakították egy egységesített iskolarendszerrel, egységesített és uniformizált történelemoktatással. Minden nemzeti historiográfia úgy értelmezi történelmét, hogy az a legmegfelelőbb és a leghatékonyabb módon szolgálja az egység eszméjét. Ezen nemzeti történelmek szempontjából alapvető fontossággal bír a nemzet kontinuitásának megteremtése. Annak ellenére, hogy modern nemzetekről csak a 18. századtól kezdve beszélhetünk, a legtöbb nemzeti történelem a nemzet eredetét jóval távolabbi időkre vezeti vissza. Teljesen mindegy, hogy a gallok még nem sejtették, hogy ők a francia nemzet vagy a dákok, hogy ők a román nemzet, vagy a normann varégek, hogy ők az orosz (esetleg ukrán és belorusz is) nemzet; visszafele a dolog működik, értelmezés kérdése és a történelem lehetőséget ad ezekre az értelmezésekre.

Boia nem osztja egyik álláspontot sem a nemzet kialakulását tekintve: a modernisták és perennialisták³ között, szerinte akkor van ellentét, ha azt akarjuk. A nemzet megjelenését a modernitás követelményeivel és következményeivel magyarázza, de ez nem zárja ki, hogy magukba foglaljanak már létező elemeket. Ezen a ponton a szerző Anthony Smith-re hivatkozik, aki szerint minden nemzetnek sajátos etnikai eredete van, mely köré később a nemzet szerveződik. Boia éppen abban látja a nemzet fontosságát, hogy egyfajta, összetartó erőként nyilvánul meg akkor, amikor a tradicionális életformák fellazultak, továbbá képes volt vallások jellegűvé alakulni, amikor a történelmi vallások befolyása csökkent. Az állam intézményrendszere erre egymagában képtelen lett volna. Az emberek szabadabbá váltak, de ugyanakkor bizonytalanabbá is, s „mindenekfelett szükségük volt egy érzelemre, egy hitre” (11. o.). A nemzet a szolidaritás és az identitás új formáját nyújtja. A nemzeti ideológia vallásként való felfogása a nemzeti konfliktusokra is magyarázatul szolgál. Vannak hívők és hitetlenek, a keresztes háborúk helyét a nemzeti konfliktusok veszik át. Azonban az új kor keresztes háborúi már nem az emberek megtérítését célozzák, hiszen a szembenálló felek ugyanabban hisznek: a saját nemzetük létében. És ez a lenni

akarás minden eddigi hitnél erősebb. Boia szerint a „lenni akarás” (voința de a fi) tulajdonképpen az egyetlen elengedhetetlen feltétele a nemzet létének.

A nemzet egységét szolgáló elemek közül a szerző csak a nyelvel foglalkozik részletesebben. Boia szerint ez az egyedüli kritérium a nemzetek megkülönböztetésére. Működési mechanizmusa azonban változó. Az, amit ma nemzetnek nevezünk és nemzetnek látunk, két évszázad fejlődési folyamatának eredménye, hiba lenne tehát a nemzetek jelenlegi állapota alapján következtetéseket levonni. A francia forradalom idején nem minden francia beszélt franciául, a francia nyelv elterjedését többek között egy Párizs-központú, centralizált oktatási rendszernek köszönheti, mint ezt Eugen Weber is tárgyalja Franciaország nemzetállammá való átalakulásáról szóló könyvében. Tehát ebben az esetben a nyelv nem alapfeltétele a nemzet kifermálódásának. Nagy-Britanniában, az angol nyelv térhódítása tagadhatatlan, a regionális identitástudatok azonban túléltek az eredeti nyelv eltűnését a közhasználatból. Ezen identitástudatok megmaradásában - a szerző szerint - nagymértékben közrejátszik a vallás. Ugyanakkor viszont Németország esetében a német nyelv a protestáns és katolikus németeket összekötő elem.

A közös terület elvét a szerző nem tartja magától értetődő feltételnek a nemzet létrejötte szempontjából. A példa, amelyet a szerző említ: a Kelet-Európában kialakuló nemzetek nem rendelkeztek kizárólagosan birtokolt területekkel. A hosszú - többé vagy kevésbé erőszakos - homogenizációs tendenciák ellenére sem alakultak ki ilyen területek. Majd minden kelet-európai nemzet területén élnek más nemzetekhez tartozó kisebbségek. De meg kell jegyezni, hogy a nemzetépítés szempontjából a terület alapvető fontosságú volt. A nemzet tagjainak területi elhelyezkedése és ezen területek egysítése jelentős összetevője a nemzeti mitológiának és a nemzetállami politikának is.

Boia értékítéletektől mentesen kezeli a nemzet és a nacionalizmus fogalmát. Azonban számos történelmi esemény, amit két évszázad „nemzeti történelme” során a nemzeti eszme rovására írtak, ezt eléggé megnehezíti. A nemzeti konfliktusok, az erőszakos homogenizációs folyamatok, a tömegmészárlások, a lakosságáttelepítések mind egy negatív megítélés mellett szólnak. Ezek azonban következmények, melyeket a nemzetek megalakulásánál nem lehetett előre látni. Az eszmék soha nem követik azt az utat, melyet születésükkor szántak nekik. Továbbá nincs rá semmilyen bizonyíték, hogy a nemzeti kereteken kívül a fent említett események nem következtek volna be. Nincs jó és rossz nacionalizmus - mondja a szerző - csak különböző fokozatok, a nemzet nem válhatott jobbá vagy rosszabbá mint az emberek, akik kitalálták. Ugyanakkor nem szabad megfeledkezni arról - figyelmeztet Boia -, hogy a modernitás megkövetelte valamilyen egység létrehozását, és az új egység, ami létrejött, a nemzet, az emberek közötti egyenlőség elvére épült,

viszont egyformán magában hordozza a tekintélyelvűség és a szabadság gondolatát is. Az állam és a nemzet összeolvadása a tekintélyelvűséget helyezte előtérbe. Az egyén érdeke - mutat rá a szerző - ott ér véget, ahol a nemzet érdeke kezdődik. Az egyén nem önálló entitás többé, hanem a közösségi sors részese. Boia a hadsereg példáját hozza fel. A háborúkat többé nem zsoldosok vívják, a haza mindenkit hadba hív. Az új vallás oltárán is áldozatokat kell bemutatni.

A könyv utolsó fejezetei a merre tovább kérdésre keresik a választ. A 20. század vége egyidejűleg a nemzeti mitológiák elavulásának és újraéledésének lehetett a szemtanúja. Míg Nyugat-Európa egy nemzetek feletti egység létrehozásán fáradozik, addig Kelet-Európában - bár számos állam szeretne a nyugati egységhez csatlakozni - a nemzeti mitológiák népszerűségének és népszerűsítésének vagyunk tanúi. Ezen országokban a nemzeti eszme még mindig a legerősebb mobilizációs tényező.

Tagadhatatlan azonban, hogy számos jel mutat arra, hogy a nemzet fontossága vesztít népszerűségéből. Nő az egyén fontossága és a helyi közösségek szerepe. A két nagy állammodell közül a centralizációs modell nyilvánvalóan teret veszít a federációs modell javára, nem világos azonban, hogy a két modell milyen kihatásokkal lesz a nemzet jövőjére, hiszen jelen pillanatban mind a központosított, mind pedig a federációs modell nemzeti kereteken belül működik.

Boia nem bocsátokizjóslatokba a jövőt illetően. A „mi lesz ezután”? kérdésre a szerző a „nem tudom” választ adja. Az emberiség jövőjének előrejelzésére számos kísérlet történt, ugyanakkor viszont a történelem meglepetéseinek száma is végtelen. Nem lehet előre megmondani, hogy megmaradnak-e a nemzeti entitások, és ha igen, meddig, s hogy Európa egységes lesz-e vagy sem, arra csak a jövő tud majd választ adni. Az ajövő, amely talán majd kiegyensúlyozottabban képes megítélni a két utolsó évszázad nemzeti történelmét.

Novák Andrea

JEGYZETEK

¹Boia, Lucian, *Istorie și mit în conștiința românească*, Bukarest: Humanitas, 1997.

²„... a perennialisták a nemzeteket 'állandó létezőknek', a történelem alaptényezőinek tekintik annak első nyomaitól kezdve.”; „(A modernisták) szerint a nemzet szilárdan a modern világban gyökerezik, és megjelenése a 'modernizációval' magyarázható.” - lásd Smith, Anthony, *A nacionalizmusról alkotott elméletek*, Eszmék a politikában, A nacionalizmusról, Tanulmány Kiadó: Pécs, 1995, 12-13.

³Smith, Anthony D., *The Ethnic Origins of Nations*, Oxford: Blackwell, 1986.

⁴Weber, Eugen, *Peasants into Frenchmen: the modernization of rural France 1870-1914*, London: Chatto and Windus, 1979.